

ДО ПРОБЛЕМИ ВІДНОШЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ПОНЯТЬ «ПРАВА ЛЮДИНИ» І «ЛЮДСЬКІ ПРАВА» В ПАРАДИГМІ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ ЛЮДСТВА

Мірошніченко М. І., Чернецька Т. О.

ВСТУП

Проблема відношення юридичних понять «права людини» і «людські права» є складною, дискусійною і поки що далекою від остаточного вирішення. У окремих наукових дослідженнях і в навчальній літературі з юриспруденції висвітлюються непоодинокі думки щодо їх ототожнення. Однак неважко переконатися, керуючись законами логіки, що ці поняття відрізняються лексично, мають різне смислове значення. Навіть на рівні логічного аналізу поняття «права людини» і «людські права» не тотожні, перебувають у відношенні підпорядкування. Перше за обсягом вужче, оскільки узагальнює особливості історичного становлення та розвитку реально існуючих прав людини у соціокультурному просторі правового життя. Друге – за обсягом ширше, оскільки охоплює генеральну сукупність прав усіх людей на планеті Земля незалежно від віку, статі, соціального, економічного, правового та інших статусів. Отже кожне з них покликане виконувати пізнавальну функцію в рамках чітко визначених параметрів дослідження.

Україна проголосила пріоритет основних гуманістичних цінностей в сфері впливу міжнародного права на національне законодавство та юридичну практику, зокрема, у частині впровадження європейських стандартів захисту прав і свобод людини, «...основу яких становлять Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, відповідні протоколи до неї, а також практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ, Страсбурзький суд) та Європейської комісії з прав людини».¹

Отже, вибір напрямів дослідження щодо відношення понять «права людини» і «людські права» в предметних рамках юридичної науки залежить від предметної сфери вирішення проблем захисту прав людини: а) в законодавчій практиці; б) в практиці нормопроєктування;

¹ Гаврильців М.Т. Деякі питання застосування Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Страсбурського суду в юридичних позиціях Конституційного Суду України. Юридичний науковий електронний журнал. № 8/2023. С. 54. URL: <http://lsej.org.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-uncategorised/165-8-2023>

в) в політико-правовій практиці на сучасному етапі державотворення в Україні; г) в теоретико-методологічному їх забезпеченні на рівні доктрини.

Як видається, законодавча практика має засновуватися на доктрині соціально орієнтованої «доказової юриспруденції». Вирішення актуальних питань нормотворчості і нормопроєктування – на принципі науковості, який скеровує на ретельне вивчення природи і змісту понять, які використовуються в нормотворчому процесі в кореляції з вимогою дотримуватися їх смислової відповідності нормам і правилам української мови. В політико-правовій практиці на сучасному етапі державотворення в Україні має домінувати концепт універсальних конституційних цінностей, який є одним з перспективних напрямів в теорії і практиці українського конституціоналізму і, зокрема, у вирішенні проблеми гарантій та реального забезпечення прав людини і громадянина.

Маємо переконання в тому, що усі ці питання мали б більш конструктивну перспективу до вирішення, якби була подолана криза методології сучасних юридичних досліджень у частині вирішення проблеми формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. Повністю підтримуємо аргументований висновок М.Панова, що чим глибше і досконаліше розроблені (сформовані) правові поняття і категорії юридичної науки, тим досконаліше саме позитивне право як таке, тим точніше і якісніше воно здатне регулювати відповідні суспільні відносини².

1. Теоретико-методологічний аспект вирішення проблеми

Теоретико-методологічний аспект вирішення порушеної в статті проблеми полягає в тому, щоб відійти від позитивістської методології, за якої, за влучним висловлюванням академіка НАПрН України Олександра Костенка, «видимість видається за дійсність». У її параметрах відбувається аналіз різних авторських точок зору, а висновки науковців, попри їх усю суб'єктивність подаються як об'єктивна істина.³ Безумовно така ситуація в методології юриспруденції є загрозливою для самої юридичної науки, яка, із-за подібних «досліджень» вже давно перетворилась у таку собі особливу форму середньовічної схоластики. Говоримо про це тому, що вирішення теоретичних, доктринальних і практичних проблем зазвичай (переважно) обмежується формально-логічним обґрунтуванням ідей

² Панов М. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. Право України. Вип.1/2014.С.50-60

³ О. Костенко, «Тези до соціально-натуралістичної теорії природного права» / www.academia.edu/41029743/Костенко_Тези_про_природне_право.

«авторитетів від науки» і в основному методом схоластики. У цьому разі, не важливо, про яку версію правового позитивізму йдеться – етатистську (держава – джерело позитивного права), соціологічну (соціальна більшість – джерело позитивного права) чи нормативну (ієрархія норм – джерело позитивного права). Адже будь-яка з них як базова основа прав людини завжди залишається залежною від актуальної політичної ситуації, яка може бути осмислена в кореляції з тим чи іншим політичним режимом, чи рівнем розвитку суспільства. Практично позитивістська тенденція виявляється у переважній увазі до тих прав людини, обсяг і зміст яких чітко визначені законодавцем за допомогою конституювання їх у позитивних правових нормах.

І, як наслідок, головна мета – підняти проблему прав людини на рівень універсальних цінностей та універсальної мови спілкування людства залишається недосяжною об'єктивно із-за: а) принципово різних засновків об'єктивного права і правосвідомості в парадигмі цінностей східної і західної моделей соціонормативного регулювання суспільних відносин: б) винятково західноєвропейських уявлень про засади індивідуалізму, прав і свобод індивіда, на яких засновується доктрина прав людини. У той час як всупереч західноєвропейські парадигмі прав людини в сучасних традиційних суспільствах не існує юридично закріплених механізмів гарантії індивідуальних прав індивіда поза колективним, груповим, клановим інтересом. Отже згідно логіки сформовані в цих суспільствах культурні, релігійні норми та соціальні структури суперечать самій ідеї прав людини, укоріненій в західноєвропейській правовій традиції. До того ж численні локальні, регіональні, міжетнічні конфлікти, екзистенційний вимір сучасної російсько-української війни на знищення української державності шляхом геноциду українського народу сукупно загрожують існуванню людської цивілізації. З урахуванням вище викладеного, проблема прав людини має багатогранний характер та потребує переосмислення, зокрема, у частині пошуку базових цінностей універсального характеру, які ляжуть в основу довготривалої стратегії виживання людства.

І все те, зрештою, змушує, погоджуємося з Олександром Костенком, звернути серйозну увагу на власне «наукову юриспруденцію». Вона, як і справжня наука, має досліджувати об'єктивні закони розвитку правового життя як на національному рівні, так і на рівні міжнародних відносин, людства в цілому. Мова йде про запропоновану науковцем методологію доказової юриспруденції, яка полягає у використанні в наукових дослідженнях доказового інструментарію, що засновується на реально існуючих і діючих в суспільстві законах соціальної природи, що є законами власне Природи. Суспільство становить невід'ємну частину Природи, отже його діяльність скеровується її законами.

Різниця між дією законів власне природи і законів розвитку її частини – суспільства полягає в тому, що перші діють поза свідомою діяльністю людей, а закони суспільного розвитку діють через усвідомлену їх діяльність.⁴ В парадигмі цієї діяльності визначальними чинниками є економіка, право, влада, які присутні на всіх історичних етапах розвитку суспільства. Так, зокрема, історія засвідчує, що поступальний хід розвитку владних (владно-політичних) структур функціонування яких пронизане певною ідеологією «зводиться не лише до зміни одних форм іншими, а супроводжується, з одного боку, – *тенденцією до посилення централізації влади, а з іншого – до розширення прав особистості*».⁵ У зв'язку з тим, що ця тенденція стала об'єктом вивчення юридичної науки і з'явилися поняття «права людини» і «людські права». Сформувалась концепція природного права згідно з якою існують певні універсальні права, притаманні людській природі. Вони є невід'ємними та існують незалежно від волі можновладців, або, як прийнято говорити, – від держави.

Не претендуючи на винятковість своїх суджень, зауважимо: для пізнання природи, усвідомлення функціональної ролі природного права в структурі та генезі теорії прав людини в рамках доказової юриспруденції ми пропонуємо визначати поняття «природне право» таким чином: «Природне право – це унормований принципами справедливості і свободи розумний порядок відношення між вільними і рівними від природи людьми, які перебувають у зв'язку об'єктивного характеру з приводу задоволення вітальних потреб і реалізації соціальних та духовних інтересів, серед яких домінуючими є всезагальний інтерес у справедливому правовому порядку, забезпечений конституційним законодавством, і потреба жити гідним людини життям».⁶ У юридичній площині гідність людини анонсується переважно як абсолютна, універсальна цінність і фундаментальне право людини⁷. Так, в одному з рішень Конституційного Суду України записано: «... людська гідність – це абсолютна цінність, яка притаманна кожній людині, навіть якщо її засуджено за особливо тяжкі злочини; гідність людини ніхто і за жодних обставин не може обмежувати чи

⁴ О.Костенко. Соціальний натуралізм – методологічна основа прогресивної юриспруденції. Право України. Вип.1/2014. С.126-135

⁵ Мірошніченко М.І. Державність і право України: генезис у європейському контексті (З найдавніших часів до початку XIX ст.): Монографія. К.: Атіка, 2006. С.11.

⁶ Мірошніченко М.І. Історія українського права: Джерела. Ч. 2. Київ: Друкарник, 2019. С.27

⁷ Заяць Н.В. Гідність людини як абсолютна цінність: філософсько-правове розуміння/ Права людини в Україні та у зарубіжних країнах: проблеми теорії та нормативно-правової регламентації. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/download/116/1346/3002-1?inline=1>

заперечувати, як і рівність усіх людей у своїй гідності та невіддільність їхніх засадничих прав».⁸

Висловимо гіпотезу, що законами природного права, які діють у суспільстві, є право приватної власності на життя, право на реалізацію потреби свободи, право на безпеку, право на супротив будь-якому деспотичному режимові. За посередництвом принципу верховенства права ці закони якраз і є критерієм утілених універсальних цінностей в нормах матеріального і процесуального права. Але по-різному реалізуються в рамках різних моделей соціонормативної регуляції і, відповідно, на певному етапі історичного розвитку суспільства.⁹

З усього випливає важливий висновок у методологічному зрізі пізнання порушеної в статті проблеми, що поняття «права людини» доцільно застосовувати у вирішенні проблем класифікації прав людини, їх генези відповідно до їх історичного розвитку та періодів становлення, діяльності та удосконалення міжнародних інститутів, організацій та установ, що опікуються захистом прав людини і їх відновленням у разі порушення. Це особлива, універсальна система ієрархії цінностей, які відображаються за посередництвом принципу справедливості у національному законодавстві національних держав. Тут ключовою проблемою виступає судовий захист людських прав в рамках концепції «відповідальний захист», яка, на нашу думку, має лягти в основу норм міжнародного права і теж стати основою національного законодавства.¹⁰

Поняття «людські права» доцільно застосовувати у вирішенні проблеми прав і свобод людини в аксіологічному вимірі. Саме з тієї причини, що і надалі продовжується неподолана з часів Другої світової війни тотальна загроза людському життю: локальні збройні конфлікти, тероризм (локальний, міжнародний), війна держави-терористки росії проти України супроводжуються загибеллю мільйонів ні в чому неповинних людей, переважно цивільного населення. Тому мова має

⁸ Рішення Конституційного суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Лужинецького Анатолія Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів частини першої ст. 111 Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо особистого і сімейного життя, особи засудженої до довічного позбавлення волі) від 20 грудня 2023 року № 11-п(II)/2023 (Справа № 3-72/2023(145/23). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-23#Text>)

⁹ Мірошниченко М.І. Вказана праця [6] С.39

¹⁰ Про концепцію детально: Назаренко О.А. «Захищаю кого хочу та як хочу» або російська модель відповідальності за захист. (R2R). Правове регулювання економіки. 2014. № 14. С. 372–383; Його ж: Від відповідальності за захист до відповідального захисту: вдосконалення концепції. Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського : матеріали четвертої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 8–9 лист. 2013 р.) / відп. за випуск к.ю.н., доц. М. І. Пашковський; Національний університет "Одеська юридична академія". Одеса : Фенікс, 2013. С. 148-152

йти не просто про права людини, а про людський вимір цих прав, уміщений у змісті поняття «людські права».

2. Історико-теоретична основа формування концепту відношення прав людини і людських прав в парадигмі загальнолюдських цінностей

Почнемо з того, що в науці терміни набувають статусу понять лише в рамках певної теорії. Про це ми неодноразово наголошували у низці досліджень, в рамках проблематики загальнолюдських цінностей які знаходять відображення в теорії конституціоналізму¹¹ і в практиці Конституційного Суду України¹². Отже, керуючись одним із основних завдань загальної теорії держави і права, яке полягає в обґрунтуванні та виведенні властивостей понять і категорій юридичної науки з історичної дійсності, почнемо з історії виникнення теорії природного права в рамках якої започатковано, на думку Олександра Костенка, одне з перших досліджень у формі «доказової юриспруденції», здійсненого нідерландським юристом Гуго Гроцієм (1563-1645) в праці «Про право війни і миру».

Повернімось у XVII ст. – час, коли право і держава, їх суспільна роль стали об'єктами філософсько-політичного аналізу. Традиційна для середньовіччя і періоду раннього буржуазного суспільства різниця у соціальному статусі людей втратила своє значення. Натомість суспільною свідомістю опанувала ідея прав окремого індивіда та запанувало переконання, що всі суспільні форми життя, насамперед, політична і правова створені для людини, а не людина для суспільства. Так, Гуго Гроцій розмірковуючи про інститут права під час війни і миру, наголошував на об'єктивних підставах формування нового типу суспільства, заснованого на раціонально-правових принципах рівності, співробітництва і взаємності у відносинах між усіма людьми, народами й державами, на ідеї єдиного міжнародного правопорядку, який добровільно встановлюють і якого дотримуються суверенні держави. До Гроція право було суто справою окремих держав. Закони однієї держави не мали впливу на закони іншої. Але подібно до того, як окремі люди природним чином об'єднуються в нації і таким чином беруть участь у суспільному договорі, щоб обмежити себе природними (але розумними) законами, так само окремі нації об'єднуються в цивілізації.

¹¹ Марія Мірошниченко, Віталій Карпівков. Термінологічна проблема нормотворчості в конституційному праві України (на прикладі ст.6 Конституції України). Альманах права. 2024. Вип.15. С.164-169

¹² Чернецька Т.О. Соціолого-правовий і теоретико-прикладний аспекти концепту людських прав (до проблеми уникнення колізій між юридичними позиціями Конституційного Суду України щодо прав і свобод людини та практикою Європейського Суду з прав людини).Соціологія права. Вип. 3-4(48-49).2024. С.210-216

Тобто нації не більше, ніж окремі люди, можуть жити ізольовано; вони повинні об'єднуватися, і, об'єднуючись, повинні поступитися частиною свого суверенітету. З цієї причини цілком природно, що система законів повинна виникнути і між державами. Отже, є право націй, якого слід дотримуватися з такою ж твердістю, як громадяни дотримуються внутрішніх законів своєї держави.¹³ Таке переконання стало найхарактернішою і найстійкішою ознакою теорій природного права і суспільного договору.¹⁴ Ці теорії в сучасній юриспруденції є науковою основою для усвідомлення того, що правосвідомість і повага до права, які по-різному реалізуються в різних культурних просторах правового життя, генетично й історично передують будь-якому позитивному праву, законотворчому процесу, який не повинен виходити за рамки парадигми універсальних цінностей людства, виражених в моделі цінності людського життя як самоцінної реальності – природного, космічного явища.

Термін «права людини» французькою «*droits de l'homme*» вперше був зафіксований у французькій «Декларації прав людини й громадянина» (1789 р.), у значенні прав, що належать вільній людині (вільному чоловікові за статтю) та правами, що належать чоловікові як члену політичної спільноти. Цей термін не поширювався на жінок, рабів і звільнених з рабства. Наведемо розлогу цитату радника з правових питань Координатора проєктів ОБСЄ в Україні Олександра Водянікіова, в якій пояснюється генеза понять «права людини» і «людські права» за, відповідно, політичним (доцільність) і ціннісним (справедливість) критеріями: «...термін «*droits de l'homme*» з самого початку був політично, гендерно і соціально забарвленим. В силу своєї генеалогії і семантичного наголосу на адресаті прав він не охоплює всіх якостей, якими в постмодерному конституціоналізмі мають володіти «*human rights*», а саме невід'ємність (притаманність людині в силу самої людської природи), рівність (тотожність для всіх без винятку) та загальність (повсюдна дія). Цей революційний проєкт виходив з іншого постулату – утворення політичної нації. Однак такі конотації визначили живучість революційного проєкту в період становлення і розвитку національної держави до Другої світової війни.» І далі автор продовжує, що після Другої світової війни було прийнято Загальну декларацію прав людини (1948 р.). Ст. 1 «...відтворює статтю 1 французької Декларації 1789 року з важливою відмінністю – замість «*Les hommes naissent et demeurent libres et égaux en droits*» («люди», «чоловіки» – фр.) ...

¹³400 років з часу першого видання Гуго Гроція «Про право війни і миру» 1625 р.: актуальність, потреба перекладу, наявність першодруків в історичних колекціях України. Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського UIR: <http://www.nbuv.gov.ua/node/6806>

¹⁴ Мірошніченко М.І., Мірошніченко В.І. Історія вчень про державу і право. Навч. посіб. Київ, Атіка, 2001. С.80

постулює невід’ємність, рівність і загальність: «Tous les êtres humains naissent libres et égaux en dignité et en droits» («всі людські істоти»). ... говорячи про концепцію «human rights», слід мати на увазі, що йдеться саме про «людські права» як нову парадигму сучасного конституціоналізму. Загальне використання терміну «права людини», що є спадщиною революційного проєкту XVIII ст. і лібералізму XIX ст., звичайно, не означає, що цьому терміну надається той же зміст і значення, що були характерними для XIX ст. – першої поло вини XX ст. Однак дуже важливо мати на увазі цю фундаментальну відмінність між революційною традицією прав людини як «droits de l’homme» та новою парадигмою людських прав як «human rights» сучасного конституціоналізму».¹⁵

3. Дискусійні питання щодо концептів відношення прав людини і людських прав в українській юридичній науці

Причини дискусії щодо концептів відношення прав людини і людських прав пов’язані з різними методологічними підходами про що йшлося у вступі до цієї статті. У їх числі науковці наголошують переважно на лінгвістичній причині.¹⁶ На нашу думку, слід зосередити увагу на головній – парадигмальній, зумовленій самим феноменом природних прав людини.¹⁷ В традиції українського конституціоналізму і надалі панівною є парадигма прав людини, а в західноєвропейській традиції конституціоналізму після Другої світової війни утвердилась парадигма людських прав, які належать «до тріади принципів спільної спадщини європейських народів» поряд з такими її складниками як «верховенство права (правовладдя)» й «правдива демократія».¹⁸

З аналізу публікацій українських правників випливає, що переважна більшість науковців незмінно досліджують проблему прав людини

¹⁵ Олександр Водяников. Про сенси і тексти: в чому відмінність між «правами людини» і «людськими правами». Блог Олександра Водянікова. LB.ua. Дорослий погляд на світ, 29 вересня 2021. URL: https://lb.ua/blog/oleksandr_vodennikov/495067_pro_sensi_i_teksti_chomu_vidminnist.html.

¹⁶ Костицький Михайло. Про людські права, правовладдя як неологізми в юридичній науці і практиці та серйозну ревізію радянської методологічної спадщини. Рецензія на книгу: Сергій Головатий. Про людські права. Лекції (Дух і Літера 2016). Право України. № 6. 2018. С. 230

¹⁷ Чернецька Т.О. Вказана праця [12]. С.211

¹⁸ Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213–VIII від 18 червня 2020 року № 5-р(П)/2020 Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками) 3. Основи конституційного ладу. Загальні принципи 3.4. Верховенство права. URL:<https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>

через «державницьку» позицію, що властива була радянській юриспруденції (В. Андрійв, Ю. Бисага, С. Жданенко, В. Іваненко, А. Колодій, Б. Олійник, П. Рабінович, О. Ульянов, М. Хавронюк, М. Цвік, І. Шумак та ін.). Типовими її положеннями є розуміння людських прав як таких можливостей, що надаються людині державою та закріплюються в законі. Їх доречно називати открийованими правами.

Однак значна кількість науковців переосмислили цю парадигму дійшовши висновку, що вона не сумісна з вирішенням проблем інтеграції України в європейське співтовариство (М. Братасюк, С. Головатий, В.Костицький, М. Костицький, М. Козюбра, А. Кучук, В. Лемак, М. Савчин, Н. Цекалова та ін.). Водночас в правничому дискурсі присутня також думка про невиконання концептом людських прав свого призначення. Про це пише професор права юридичного факультету Чиказького університету Е.А. Познер.¹⁹

В межах існуючої дискусії зауважимо на думки опонентів: українських науковців Сергія Головатого²⁰ та Петра Рабіновича,²¹ Візьмемо до уваги науковий доробок Наталії Цекалової, яка здійснила спробу визначити, що є людські права в контексті дискусії між С. Головатим та П. Рабіновичем,²² висновки з робіт Андрія Кучука,²³

¹⁹ Posner E.A. The Twilight of Human Rights Law. Oxford University Press, 2014. 185 p. URL: <https://global.oup.com/academic/product/the-twilight-of-human-rights-law-9780199313440?cc=ua&lang=en&#>

²⁰ Головатий С. Про людські права. Лекції. К. : Дух і Літера, 2016. 760 с.; Його ж: Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу. Частина третя: права людини (стаття 3 Конституції України). Право України. 2015. № 1. С. 13–92; Його ж: Рада Європи і людські права. Право України. 2017. № 4 URL: https://pravoua.com.ua/files/magazines/files/pravoukr-2017-5-4_2017.pdf#page=9.

²¹ Рабінович П., Герасимів О. Значення рішень Європейського суду з прав людини у справах проти України для удосконалення її законодавства. Вісник Національної академії правових наук України № 1 (80) 2015. С. 16–28; Рабінович П. Основні права людини: загальнотеоретична характеристика. Вісник Академії правових наук України. 1994. № 2. С. 22–28; Йогож: Соціально-природні права й обов'язки людини та інших суб'єктів як елемент загально-соціальної правової системи. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Х. : Право, 2008. С. 129–147. 27.; Його ж: Біосоціальна сутність основоположних людських прав. Вісник Національної академії право вих наук України. № 4 (83) 2015. С. 8–20.

²² Цекалова Н.І. Права людини чи людські права. The Journal of Eastern European Law (Журнал східноєвропейського права. 2019. № 65. С. 86.

²³ Кучук А.М. Людські права: зміна вітчизняної парадигми. Організаційно-управлінське та економіко-правове забезпечення діяльності Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ): Матеріали VI Всеукр. наук.-пр акт. конф., м. Черкаси, 19 берез. 2021 р. Черкаси: видавець Третяков О. М., 2021. С. 31–33. URL: <https://nuczu.edu.ua/images/topmenu/science/konferentsii/2021/5.pdf#page=31>

котрий аналізує людські права в контексті зміни вітчизняної парадигми; результати здійсненого нами узагальненого аналізу колективної праці, яка уміщує збірку творів філософів, конституціоналістів та ін., які сформували уявлення про генезу та трансформацію змісту поняття «права людини».²⁴

Насамперед маємо зазначити, що на основі концепту Петра Рабіновича неможливо у повній мірі конструктивно вирішити проблему відношення понять «права людини» і «людські права». І ось чому. Науковець і створена ним Львівська лабораторія прав людини (установа Академії правових наук України) розробляє концепцію прав людини в рамках антропоцентричного підходу і на основі розуміння природи людини як біосоціальної істоти.²⁵ Нам відомо з історії політичних і правових учень, що всі концепції, які звернені до природи людини як біосоціальної істоти розглядають її як засіб, а не мету в собі. Соціологічні дослідження і дослідження із соціальної філософії констатують, що біосоціальність не роз'єднує, а об'єднує людину з тваринним світом. Тварини ж керуються лише інстинктами самозбереження і продовження роду. Логічно, що серед вітальних потреб-цінностей, викликаних біосоціальністю, духовним цінностям бракує місця, серед яких – гідність людини. Петро Рабінович часто вживає поняття «людські права», але, виходячи з природи людини як біосоціальної істоти, він не вийшов за межі позитивістської (етатистської) ідеї суб'єктивних прав особи в рамках і досі панівного у вітчизняній юридичній теорії і практиці підходу до розуміння сутності людських прав, побудованого на традиції радянського і пострадянського нормативного позитивізму. І доволі легко можна помітити, що в парадигмі цієї ідеї людина не розглядається як найвища цінність. Є суспільство, правляча верхівка, однак точно не людина як автономний індивід, як особистість і т.п. Тут, швидше мова йде про зауважуваний під поняття «людські права» юридичний конструкт октройованих прав, який корелює, як справедливо зауважує А.С.Пуховська (з посиланням на розробника так званого «нового радянського права» Є.Б.Пашуканіса): «.. з марксистською концепцією правового статусу індивіда. Вона ставить акцент на правах громадянина, відкидаючи поняття природних, вроджених прав людини. Людина стає засобом досягнення цілей, що стоять перед державою;

²⁴ Антологія лібералізму : політико-правничі вчення та верховенство права / [упоряд.: С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд ; відпов. ред. С. Головатий ; наук. ред. С. Головатий, О. Сироїд, О. Волкова, А. Черевко ; вступ. сл. С.Головатий]. Київ : Книги для бізнесу, 2008. 992 с.

²⁵ Петро Рабінович. Універсальний канон людських прав. Право України. 2018. № 9. С. 109–123.

вона повинна бути цілком підпорядкованою владі, яка не знає над собою сили закону та утримує своє панування за допомогою насильства. Ця політична система поглинає особистість, обмежує її права і свободи на користь держави ... держава – первинна, людина – об'єкт державного впливу».²⁶

Протилежне засвідчує Академік Михайло Костицький, на користь трактування Сергієм Головатим людських прав «...як природного феномену – такого, що розглядає ці права як іманентно притаманні людині незалежно від будь-яких соціальних або державних структур чи інституцій».²⁷ Відповідно, у концепті Сергія Головатого людина виступає не засобом, а метою в собі. Цей підхід відповідає філософсько-світоглядному розумінню триєдиної природи людини як біосоціальної, духовної істоти, яка здатна усвідомити цінність людського життя як самоцінної реальності.²⁸

Повністю погоджуємося з аргументом Сергія Головатого, що природні права людини невідчужувані, а держава лиш надає права-гарантії цим правам. Вони закріплюються в Конституції як суспільному договорі. Гарантії можна порівняти з процесуальними нормами, вони обов'язково мають існувати з матеріальними, тобто закріпленими правами. Однак якщо не існує процесуальної норми, то матеріальна перетворюється на норму декларативного характеру.

Професор М.Козюбра тлумачить поняття гарантій як систему норм, принципів, засобів, метою яких є захист та реалізація прав і свобод людини. Якщо права – це певні блага, то гарантії – це засоби забезпечення цих благ. Так, гарантії забезпечують перехід задекларованої змоги володіти правом до реального користування ним.²⁹ В Преамбулі «Загальної декларації прав людини» (1948) теж присутня теза, що права-гарантії важливі, оскільки «...необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення».³⁰

²⁶ Пуховська А.С. Розуміння прав людини в контексті юридичного позитивізму. Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право. 2013. Вип. 23. Ч. 1. Т. 1. С. 80

²⁷ Костицький Михайло. Вказана праця [16].С. 229.

²⁸ Мірошниченко М.І., Мірошниченко В.І. Людина і світ (методичний посібник). Київ, МВС України. 1995. С.47–54.

²⁹ Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри / Ю.Г. Барабаш, О.М. Борислав ська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. К.: Ваіте, 2021. С.181

³⁰ Загальна декларація прав людини: Резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

В концепції Сергія Головатого однією з принципово важливих для юридичного розуміння особливостей людських прав є така їх якість, як «судовоспроможність» (justiciability): вони надаються до захисту в судовому порядку безпосередньо на підставі відповідної норми конституції або міжнародного договору (що його держава визнала для себе юридично обов'язковим), тобто навіть за браком відповідного припису в чинному законі³¹

З наведеної вище полеміки між науковцями слід зауважити головне: не слід абсолютизувати ту, чи іншу думку. Як видається, було б помилкою протиставляти природно-правову традицію розуміння людських прав і позитивістську (етатистську) прав людини з ідеєю суб'єктивних прав особи. Поняття «права людини» – це конкретно-речове поняття яке вказує на реальні формально визначені суб'єктивні права, об'єктивовані в різних первинних і вторинних правових текстах та легітимовані в рамках правового життя конкретного соціуму. Поняття «людські права» – це абстрактно-наукове поняття яке включає в себе права людини, але піднімає їх до рівня вселюдських універсальних цінностей свободи і справедливості, які корелюють з найвищою етичною цінністю – гідного людини життя як космічного явища – як самоцінної реальності. Нагадаємо, в конкретно-речових поняттях панує емоційний, а в абстрактно-наукових раціональний смисл. І тільки через пізнання діалектики відношення таких понять розкривається органічна єдність змісту і форми.

ВИСНОВКИ

Науковий аналіз діалектики відношення понять «права людини» і «людські права» має перспективу в рамках доказової юриспруденції, зорієнтованої на вивчення соціальних законів функціонування людства як цілісності. Це закони природи, оскільки людство є її невід'ємною частиною. Соціальні закони існують незалежно від свідомості та волі людей, але їх дія проявляється через свідому діяльність як тенденції. Важливими детермінантами тенденцій є економіка, владно-політичні структури, ідеологія.

Поняття «права людини» і «людські права» – не тотожні.

³¹ Збіжна думка судді Сергія Головатого у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213–VIII від 18 червня 2020 року № 5-р(П)/2020 (справа № 3-189/2018) (Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) № 5-р(П)/2020) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na05d710-20#Text>

«Права людини» – це конкретно-речове поняття яке вказує на реальні формально визначені суб'єктивні права, об'єктивовані в різних первинних і вторинних правових текстах та легітимовані в рамках правового життя конкретного соціуму. У функціональному зрізі його доцільно застосовувати у вирішенні проблем класифікації прав людини, їх генези відповідно до їх історичного розвитку та періодів становлення, діяльності та удосконалення міжнародних інститутів, організацій та установ, що опікуються захистом прав людини і їх відновленням у разі порушення. Керівним у цьому аналізі є концепт прав-гарантій людини закріплених в Конституції як суспільному договорі. Гарантії порівнюють з процесуальними нормами, вони обов'язково мають існувати з матеріальними, тобто закріпленими правами. Однак якщо не існує процесуальної норми, то матеріальна перетворюється на норму декларативного характеру.

Поняття «людські права» – абстрактно-наукове, включає в себе права людини, але піднімає їх до рівня вселюдських універсальних цінностей свободи і справедливості, які корелюють з найвищою етичною цінністю – гідного людини життя як космічного явища – як самоцінної реальності. У функціональному зрізі його доцільно застосовувати у вирішенні проблеми прав і свобод людини в площині загальнолюдських цінностей які є фундаментальними у міжнародному просторі правової комунікації. Людські права важливо виокремлювати для захисту в судовому порядку безпосередньо на підставі відповідної норми конституції або міжнародного договору (що його держава визнала для себе юридично обов'язковим), тобто навіть за браком відповідного припису в чинному законі.

АНОТАЦІЯ

В статті порушено проблему діалектики відношення юридичних понять «права людини» і «людські права» в рамках методології «доказової юриспруденції». Її предметом є аналіз юридичних проблем в парадигмі дії соціальних законів, які є законами природи, оскільки суспільство – це невід'ємна частина природи. Гіпотетично сформульовані закони природного права, поняття «природне право». Наголошено на нетотожності понять «права людини» і «людські права». Визначено їх функціональну роль у пізнання універсальної, складної проблеми прав людини в парадигмі правових цінностей людства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антологія лібералізму : політико-правничі вчення та верховенство права / [упоряд.: С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд ; відпов. ред.

С.Головатий; наук. ред. С. Головатий, О. Сироїд, О. Волкова, А. Черевко; вступ. С. Головатий]. Київ : Книги для бізнесу, 2008. 992 с.

2. Олександр Водянніков. Про сенси і тексти: в чому відмінність між «правами людини» і «людськими правами». *Блог Олександра Водяннікова. LB.ua. Дорослий погляд на світ, 29 вересня 2021*. URL: https://lb.ua/blog/oleksandr_vodennikov/495067_pro_sensi_i_teksti_chomu_vidminnist.html.

3. Гаврильців М.Т. Деякі питання застосування Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Стразбурського суду в юридичних позиціях Конституційного Суду України. *Юридичний науковий електронний журнал. № 8.2023*. С.54-57/ URL: http://lsej.org.ua/8_2023/9.pdf

4. Головатий С. Про людські права. *Лекції*. К. : Дух і Літера, 2016. 760 с.

5. Головатий С. Рада Європи і людські права. *Право України. 2017. № 4* URL: https://pravoua.com.ua/files/magazines/files/pravoukr-2017-5-4_2017.pdf#page=9.

6. Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу. Частина третя: права людини (стаття 3 Конституції України). *Право України. 2015. № 1*. С. 13–92

7. Загальна декларація прав людини: Резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

8. Заяць Н.В. Гідність людини як абсолютна цінність: філософсько-правове розуміння. *Права людини в Україні та у зарубіжних країнах: проблеми теорії та нормативно-правової регламентації*. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/download/116/1346/3002-1?inline=1>

9. Збіжна думка судді Сергія Головатого у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213–VIII від 18 червня 2020 року № 5-р(II)/2020 ((справа № 3-189/2018) (*Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) № 5-р(II)/2020*) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na05d710-20#Text>

10. Конституційне право: *підручник* / за загальною редакцією М.І. Козюбри / Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. К.: Ваїре, 2021. 528 с.

11. О.Костенко. Соціальний натуралізм – методологічна основа прогресивної юриспруденції. *Право України. Вип.1/2014*. С.126-135.

12. Костенко О. «Тези до соціально-натуралістичної теорії природного права» / www.academia.edu/41029743/
Костенко_Тези_про_природне_право.

13. Костицький Михайло. Про людські права, правовладдя як неологізми в юридичній науці і практиці та серйозну ревізію радянської методологічної спадщини. Рецензія на книгу: Сергій Головатий. Про людські права. Лекції (Дух і Літера 2016). *Право України. № 6. 2018*. С. 229-233

14.Кучук А.М. Людські права: зміна вітчизняної парадигми. Організаційно-управлінське та економіко-правове забезпечення діяльності Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ): *Матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф., м. Черкаси, 19 берез. 2021 р.* Черкаси: видавець Третяков О.М., 2021. С. 31–33. URL: <https://nuczu.edu.ua/images/topmenu/science/konferentsii/2021/5.pdf#page=31>

14. Марія Мірошніченко, Віталій Карпічков. Термінологічна проблема нормотворчості в конституційному праві України (на прикладі ст.6 Конституції України). *Альманах права. 2024. Вип. 15*. С.164-169

15. Мірошніченко М.І. Державність і право України: генезис у європейському контексті (З найдавніших часів до початку XIX ст.): *Монографія*. К.: Атіка, 2006. 544 с.

16. Мірошніченко М.І. Історія українського права: Джерела. Ч. 2. *Навч. посіб. для самостійної роботи*. Київ: Друкарник, 2019. 146 с.

17. Мірошніченко М.І., Мірошніченко В.І. Людина і світ (методичний посібник). Київ, МВС України. 1995. 150 с.

18. Мірошніченко М.І., Мірошніченко В.І. Історія вчень про державу і право. *Навч. посіб.* Київ, Атіка, 2001. 224 с.

19. Назаренко О.А. «Захищаю кого хочу та як хочу» або російська модель відповідальності за захист. (R2R). *Правове регулювання економіки. 2014. № 14*. С. 372–383.

20. Назаренко О.А. Від відповідальності за захист до відповідального захисту: вдосконалення концепції. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського : матеріали четвертої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 8–9 лист. 2013 р.)* / відп. за випуск к.ю.н., доц. М. І. Пашковський; Національний університет "Одеська юридична академія". Одеса: Фенікс, 2013. С. 148-152

21. Панов М. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. *Право України. Вип.1.2014*.С.50–60.

22. Posner E.A. The Twilight of Human Rights Law. Oxford University Press, 2014. 185 p. URL: <https://global.oup.com/academic/product/the-twilight-of-human-rights-law-9780199313440?cc=ua&lang=en&#>

23. Пуховська А.С. Еволюція розуміння прав людини в контексті юридичного позитивізму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* : Серія: Право. 2013. Вип. 23. Ч. 1. Т. 1. С.86-91.

24. Рабінович П. Біосоціальна сутність основоположних людських прав. *Вісник Національної академії правових наук України. № 4 (83) 2015.* С. 8–20.

25. Рабінович П., Герасимів О. Значення рішень Європейського суду з прав людини у справах проти України для удосконалення її законодавства. *Вісник Національної академії правових наук України № 1 (80) 2015.* С. 16–28;

26. Рабінович П. Основні права людини: загальнотеоретична характеристика. *Вісник Академії правових наук України. 1994. № 2.* С. 22–28;

27. Рабінович П. Соціально-природні права й обов'язки людини та інших суб'єктів як елемент загально-соціальної правової системи. *Правова система України: історія, стан та перспективи* : у 5 т. Т. 1: *Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України* / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Х. : Право, 2008. С. 129–147.

28. Рабінович Петро. Універсальний канон людських прав. *Право України. 2018. № 9.* С. 109–123

29. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213–VIII від 18 червня 2020 року № 5-р(II)/2020 Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками) 3. Основи конституційного ладу. Загальні принципи 3.4. Верховенство права. URL:<https://ccu.gov.ua/storinka-kygy/34-verhovenstvo-prava>

30. Рішення Конституційного суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Лужинецького Анатолія Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів частини першої ст. 111 Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо особистого і сімейного життя, особи засудженої до довічного позбавлення волі) від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023

(Справа № 3-72/2023(145/23). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-23#Text>)

31. Цекалова Н.І. Права людини чи людські права. *The Journal of Eastern European Law (Журнал східноєвропейського права. 2019. № 65. С. 81-87*

32. Чернецька Т.О. Соціолого-правовий і теоретико-прикладний аспекти концепту людських прав (до проблеми уникнення колізій між юридичними позиціями Конституційного Суду України щодо прав і свобод людини та практикою Європейського Суду з прав людини). *Соціологія права. Вип 3-4(48-49).2024. С.210-216*

33. 400 років з часу першого видання Гуго Гроція «Про право війни і миру» 1625 р.: актуальність, потреба перекладу, наявність першодруків в історичних колекціях України. *Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського*. UIR: <http://www.nbuv.gov.ua/node/680>

Information about the authors:

Miroshnychenko Maria Ivanivna,

Doctor of Law, Professor,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

60, Volodymyrska st., Kyiv, 01033, Ukraine

Chernetska Tetyana Oleksiivna,

Student at the Educational and Scientific Institute of Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv

60, Volodymyrska st., Kyiv, 01033, Ukraine